

Ibrahim Kemura

PREUZIMANJE »GAJRETA« OD STRANE EGZEKUTIVNOG ODBORA MUSLIMANSKE NARODNE ORGANIZACIJE 1907. GODINE

U razvojnom putu muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva »Gajret« 1907. godina obilježava značajan momenat, kada se društvu, prelaskom pod okrilje muslimanskog političkog vođstva, otvaraju mogućnosti bržeg razvoja i organizacionog jačanja, a time i potpunijeg ispunjavanja njegovog kulturno-prosvjetnog i humanog programa na planu školovanja i prosvjećivanja muslimanske omladine. S druge strane, preuzimanje »Gajreta« od strane opozicione političke organizacije imaće za posljedicu i njegovo uvlačenje u vrtlog političkih zbivanja, što će imati odraza na cjelokupan kasniji razvoj društva i njegovu orijentaciju.

S obzirom na značaj ovog događaja u 1907. godini, kojim se obično omeđuje prva faza u istoriji razvoja društva, koju karakteriziraju dominantan uticaj inteligencije, koja ga je osnovala i rukovođila njime, kao i njegovo stavljanje pod kontrolu i uticaj Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije, te pobude i tok same akcije preuzimanja — zasluđuje da se ovo pitanje podrobnije obradi u svjetlu dostupnih izvora i raspoložive građe.

Sukob do koga je došlo 1907. godine oko uticaja i učvršćenja pozicija u kulturno-prosvjetnom đaćkom potpornom društvu »Gajret«, a time i zadobijanja kontrole i usmjeravanja jedne značajne kulturno-prosvjetne institucije, koja je predstavljala centar za formiranje savremene muslimanske inteligencije, odvijao se na liniji već prisutnih proturječnosti i unutrašnjih trvenja muslimanskih političkih grupacija.

Kulturni pokret bosanskohercegovačkih Muslimana, kako su to potvrdila i najnovija istraživanja dr Muhsina Rizvića, temeljio se i razvijao u nastojanjima oko buđenja njihove svijesti o slovenskom porijeklu, ali uz očuvanje vrijednosti muslimanske kulture kao bitnih odrednica njihove posebnosti, uz prihvatanje i sažimanje s tekovinama zapadne civi-

1) Muhsin Rizvić, *Behar — Književnoistorijska monografija*, »Svjetlost«, Sarajevo 1971; Up. M. Imamović, *Studija o kulturnom preporodu kod Muslimana*. Gledišta, XII/1971, 11—12, 1638—1644.

lizacije.¹⁾ Na osnovama isticanja muslimanskog etničko-vjerskog identiteta, kao jedino prihvatljivog i bliskog širokim muslimanskim slojevima, odvijala se djelatnost muslimanskih intelektualaca u kulturnom i književnom pokretu, koja je imala za cilj kulturni i socijalni prosperitet bosanskohercegovačkih Muslimana.²⁾ Inicijatore i nosioce kulturnog pokreta sačinjavala je većina muslimanske inteligencije u kojoj se ističu književnici već afirmisani kroz saradnju u hrvatskim književnim časopisima, te jedan dio građanskih intelektualaca, državnih činovnika i predstavnika poslovnog svijeta koji se uključivao u kapitalističke tokove, uglavnom prorežimski orijentisanih.³⁾ Ova dosta raznolika grupa i samim svojim imenom »napredni« Muslimani pod kojim je poznata i kako su se običavali sami nazivati, isticala je da su njena shvatanja savremena i napredna.

Prihvatanje austrougarske okupacije kao trajnijeg rješenja i u tim okvirima traženje mogućnosti za djelatnost koja je imala za cilj evropeiziranje Muslimana putem školovanja na osnovama zapadne pismenosti, doprinosilo je i vodilo izolovanju i otuđenju inteligencije od širokih muslimanskih slojeva, koji nisu lako prihvatili takva rješenja. Bez obzira na to kako izgledalo realno sagledavanje situacije u kojoj su se Muslimani našli nakon okupacije 1878. godine i kako se činilo racionalno rješenje koje je inteligencija zagovarala i nudila, njen rad nailazio je u svakom slučaju na velike otpore i s poteškoćama je prihvaćen od najširih slojeva. Preorijentacija i usmjeravanje ka zapadnoj kulturi i civilizaciji, što je u datim okolnostima bila neminovnost opstanka Muslimana, u kom pravcu je bila i usmjerena djelatnost inteligencije, bila su krajnje nepopularna. To je podrazumjevalo slabljenje i kidanje duhovnih veza sa orijentalno-islamskim kulturnim krugom kome su Muslimani pripadali, a u koji su posredstvom religije ušli i s kojim su tokom stoljeća osmanske vladavine bili čvrstim i višestrukim nitima povezani. Orijehtacija ka tekovinama zapadne civilizacije, prije svega putem školovanja, značilo je mirenje i prihvatanje okupatora, koji se identifikovao s nosiocem te civilizacije. A opšte raspoloženje naroda upravo se ispoljavalo u mržnji, preziru i nepovjerenju svega što je poticalo od okupatora. To je, svakako, bitno uticalo da se to neraspoloženje i nepovjerenje prenese i na zagovarače takve politike i usmjeravanja, što će u krajnjoj liniji i pored postignutih rezultata djelovanje »naprednih« Muslimana biti svedeno na prilično uzak krug. Svakako, da je takvom raspoloženju naroda prema inteligenciji doprinosio i sam njen stav prema autonomnom pokretu, uz koga je pristajao veći dio Muslimana, a kome se inteligencija gotovo u potpunosti suprotstavila. Pri tome ona je bila rukovođena, s jedne strane motivima nezamjeranja vlastima, jer je njen znatan dio bio inkorporiran u državnom aparatu, dok je s druge strane bila nezadovoljna programom auto-

²⁾ Muhsin Rizvić, *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*. ANUBiH, Djela, Knj. XLVI, Odjeljenje za književnost i umjetnost, Sarajevo 1973, 221.

³⁾ Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH od 1878—1914*. »Svjetlost«, Sarajevo 1976, 175.

nomnog pokreta, koji po njenim shvatanjima nije vodio dovoljno računa o životnim pitanjima Muslimana.⁴⁾

Iako bez šire podrške, naporu inteligencije na planu prosvjeđivanja i obrazovanja, a time približavanja i uključivanja u savremene tokove, nisu ostali bez rezultata. Vidniji uspjesi označeni su pokretanjem lista »Behar« i osnivanjem đakčkog potpornog društva »Gajret«, čime zapravo i počinje kulturni pokret bosanskohercegovačkih Muslimana.

List »Behar« počeo je izlaziti 1900. godine, a njegovi pokretači bili su već ugledni i afirmisani muslimanski književni i kulturni radnici na čelu sa Edhemom Mulabdićem, Safvet-begom Bašagićem, Osmanom N. Hadžićem i dr. Svojom programskom orijentacijom »Behar« je ispunjavao svoje zadatke na liniji kulturno-prosvjetnog uzdizanja Muslimana, te uticao na formiranje muslimanske čitalačke publike na osnovama zapadnog pisma, djelujući tako u pravcu njene dalje evropeizacije koja se odvijala u znaku »simbioze Zapada sa Istokom.«⁵⁾

Uostalom i osnivanje kulturno-prosvjetnog društva »Gajret« 1903. godine može se smatrati nastavkom »Beharove« akcije s obzirom na programske stavove koje je »Behar« zastupao o potrebi obrazovanja, propagiranju školovanja i prihvatanja nauke, kao i po ličnostima koje su se angažovale oko njegovog osnivanja, a pripadale su istom krugu kulturnih radnika (Bašagić, Mulabdić i dr.) koji su pokrenuli i »Behar«. Prva ideja o osnivanju jednog potpornog društva potekla je od grupe mlađih muslimanskih akademičara još 1900. godine, a pripisuje se braći Defterdarević: Ahmed-begu i Ibrahim-begu, koji su pripadali prvoj generaciji fakultetski obrazovanih Muslimana.⁶⁾ Na tu zamisao potakle su ih neprilike kojima su bili izloženi studenti na visokim školama. Upućeni, uglavnom, na državne stipendije, koje Zemaljska vlada počinje davati od 80-ih godina 19. st. studenti su, pored materijalne ovisnosti, bili onemogućavani u izražavanju bilo kakvih samostalnih istupanja. U zadobijanju potpune kontrole nad studentima Vlada je 1899. godine osnovala u Beču »Institut za bosanskohercegovačke visokoškolce« pod izlikom da studentima olakša studij. U stvari, to je značilo ograničavanje političke slobode i mogućnosti udruživanja u druge studentske organizacije, jer je unutrašnjim redom koji je zaveden kao u nekom vojnom pansionatu vlast dobila punu kontrolu nad studentima⁷⁾ Uživaoći državnih stipendija iz redova Muslimana, kako to pokazuju zvanični izvještaji, bili su u početku malobrojni, ali se njihov broj postepeno povećavao. Tako je prema podacima kojima raspolažemo broj Muslimana studenata po godinama i fakultetima koji su po-
hađali bio sljedeći:⁸⁾

⁴⁾ Muhamed Hadžijahić, *Islam i muslimani u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1977, 129.

⁵⁾ M. Rizvić, *Behar*, 42.

⁶⁾ Osman Nuri Hadžić, *Borba Muslimana za versku i vakufsko-meaurifsku autonomiju* u knjizi: *Bosna i Hercegovina pod austrougarskom upravom*, Beograd 1938, 100.

⁷⁾ Mitar Papić, *Školstvo u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave*, »Veselin Masleša«, Sarajevo 1972, 168—169.

⁸⁾ *Izvještaj o upravi Bosne i Hercegovine* 1906 (s. 206—207), 1907 (s. 61), 1908 (s. 68).

	Pravo	Filoz.	Med.	Teh.	Trg. akad.	Polj-šum.	Vet.	Svega
1899/900	nema ni jednog stipendiste							
1900/01	1	1	—	1	1	—	—	4
1901/02	6	2	—	1	1	—	—	10
1902/03	9	2	5	2	—	—	1	19
1903/4	6	3	5	2	—	—	1	17
1904/5	4	3	6	—	—	1	1	15
1905/6	2	1	7	1	—	1	3	15
1906/7	2	3	6	2	—	—	3	16

Iako je osnivanje »Gajreta« isključiva zasluga mlađe generacije muslimanskih intelektualaca i označava njihovo samostalno istupanje, u njemu je sudjelovao i jedan dio onih muslimanskih intelektualaca koji su prošli kroz Kiraethanu kao prvi oblik modernog kulturnog udruživanja Muslimana i njihovo učešće predstavlja »svjedočanstvo pozitivne evolucije svijesti Muslimana i emancipaciju od režimskih uticaja kao osjećanju vlastite narodne bitnosti.«⁹ Osnivanje »Gajreta« obilježava značajan korak u prihvatanju određene društveno-ekonomske i političke realnosti, a samim tim i jedno perspektivnije sagledavanje budućnosti, koje se, prije svega, sastojalo u prihvatanju i spremanju kroz školu, moderne zanate i sl. Zbog istorijskog naslijeđa i ogromnog uticaja religije na duhovni život Muslimana ovaj proces odvijao se sporo i s poteškoćama.

Tako ni osnivanje društva nije dobilo širu podršku. Dočekano je sa nerazumijevanjem i izazvalo je višestruke otpore: jedan manji dio državnih službenika, prorožimski orijentisanih i predvođeni Esadom Kulovićem i O. N. Hadžićem udovoljavajući, kako se čini, želji Zemaljske vlade suprotstavio se njegovu osnivanju, nastojeći na samoj skupštini uticati da se ono odgodi i omete.¹⁰ Suprotstavljanje osnivanju društva poteklo je i od vođa autonomnog pokreta, koji su mu uskratili svoju podršku, kao i uostalom i ostalim akcijama muslimanske inteligencije (Behar) iz razloga nepovjerenja prema svemu što se odvijalo izvan okvira autonomne borbe i mimo njihove kontrole. Ni Zemaljskoj vladi, iako je dala načelnu saglasnost za osnivanje društva i odobrila njegova pravila, u jeku borbe za vjersko-prosvjetnu autonomiju kao da tada nije odgovaralo osnivanje jednog, makar i kulturno-prosvjetnog društva bez obzira na odsustvo političkog i nacionalnog programa u njegovom radu i lojalnosti njegovih pokretača. Vlada je posredstvom svojih odanih ljudi nastojala odgoditi

⁹ M. Rizvić, *Behar*, 159.

¹⁰ Uredništvo, *Glavna skupština. »Behar«, III/1903, 21, 326—330.*

njegovo osnivanje dok ne postigne sporazum s opozicijom.¹¹⁾ Međutim, uprkos svim otporima društvo je, zahvaljujući angažovanju »napredne« omladine i podršci reis-ul-uleme Azapagića, koji je u kritičnom momentu dao svoju saglasnost, konstituisano na skupštini 20. II 1903. godine, na kojoj su usvojena pravila i izabran glavni odbor društva.¹²⁾

Društvo »Gajret« u ovom prvom periodu svoga djelovanja od 1903. pa do preuzimanja od strane Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije uspjelo je da učvrsti organizaciju i proširi svoje djelovanje u gotovo svim krajevima Bosne i Hercegovine, Na osnovu dostupnih podataka organizaciona struktura društva na terenu, koju su predstavljali povjerenici, obuhvatila je 48 mjesta u Bosni i Hercegovini, dok se broj povjerenika u pojedinim mjestima, zavisno od članstva, kretao od jednog do dvojice povjerenika. Sastav i socijalno porijeklo povjerenika pružaju nam takođe značajne podatke koji ukazuju na snage na koje se društvo oslanjalo i u kojima je nalazilo uporište. Prema tim podacima, među »Gajretovim« povjerenicima najviše je bilo učitelja (19), zatim slijede šerijatski službenici (kadije i dr. 15), činovnici (10), posjednici (9), trgovci (8). Ovaj socijalni sastav ukazuje na srednje-imućni dio pretežno gradskog stanovništva u kojem je inteligencija i sitno građanstvo predstavljalo onaj sloj koji je bio glavni nosilac kulturnog i književnog pokreta među Muslimanima. U ovom prvom periodu evidentno je odsustvo pripadnika krupnih zemljišnih posjednika, izuzev rijetkih pojedinaca.¹³⁾

Društvo je, iako bez šire podrške, uspjelo da obezbijedi članstvo, dođuše, u skromnim razmjerama u odnosu na broj muslimanskog stanovništva u BiH, ali koje je ipak omogućavalo društvu ispunjavanje njegovih kulturno-prosvjetnih i humanih ciljeva. Broj članstva po godinama kretao se:¹⁴⁾

1903/4	—	1582	članova
1904/5	—	1613	„
1905/6	—	1674	„
1906/7	—	1216	„

Analizirajući ovo članstvo »Gajreta«, došli smo do podataka da je najveći broj članova poticao iz srednjih slojeva stanovništva, upravo onog dijela koji je najpristupačniji novim idejama. Pretežan dio članova pripadao je kategorijama podupirućih članova, onih s najnižim ulozima (20

¹¹⁾ Risto Besarović, *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Arhiv BiH, Sarajevo 1968. Dok. 137 (Odlomak iz privatnog pisma civilnog adlatusa barona Kučere Kalaju), 365. (U daljem tekstu: *Kultura i umjetnost...*)

¹²⁾ Sastav prvog »Gajretovog« odbora izabranog na skupštini od 20. II 1903. sačinjavali su: predsjednik Safvet-beg Bašagić, potpredsjednik dr Halid-beg Hranica, tajnik Hasan Hodžić, blagajnik Hajdar Fazlagić, članovi revizionog odbora: Mehmed Berberović, Izet Pertev i Mustafa Hadžihrustanagić, odbornici: Edhem Muhabdić, Hilmi Muhibić, Riza-beg Kapetanović i Salih Aličehić; odborski zamjenici: Fehim Spaho, Hilmi Hatibović i Fehim Čurčić. »Behar«, III/1903, 21, 330.

¹³⁾ »Gajretovi« povjerenici, »Gajret« (Kalendar), I/1906—7, 37—39; II/1907—8, 132—133.

¹⁴⁾ Popis članova, »Gajret« (Kalendar), I/1906—7, 39—64; II/1907—8, 134—152; *Gajret-zapisnici 1903—1907*, Istorijski arhiv Sarajeva (dalje IAS).

helera mjesečno), dok je broj utemeljitelja (255) i dobrotvora (6) srazmjerno malen.¹⁵⁾ »Gajretovi« članovi poticali su većinom iz gradskih sredina, jer je od 103 mjesta u BiH u kojima društvo ima članove samo 34 otpadalo na selo. Taj odnos još bolje ilustruje podatak da je od 1674 članova u 1905/6. godini samo njih 427 otpadalo na selo.¹⁶⁾ U »Gajretovom« članstvu shodno pravilima, prema kojima član društva može biti i svaki prijatelj muslimanskog napretka rodom iz Bosne i Hercegovine i Austro-Ugarske Monarhije nalazimo i izvjestan broj članova drugih nacionalnosti (104), a najviše iz Sarajeva (30).¹⁷⁾ Društvo je imalo svoje članove i izvan BiH, u Beču (muslimanska akademska omladina), Trstu, Los Angelesu i Čikagu (muslimanska emigracija u Americi), te Carigradu (muslimanska omladina na školovanju).

Na kulturno-prosvjetnom planu djelatnost društva tih prvih godina bila je ograničena i svodila se uglavnom na stipendiranje đaka na srednjim i višim školama, te dijeljenje potpora. Nedovoljna materijalna sredstva nisu dopuštala proširenje programa, iako se takva potreba uviđala. Nastojalo se proširiti djelatnost i na privrednom planu, prije svega pomaganjem izučavanja savremenih zanata. Proces prodiranja kapitalističkih odnosa, koji se intenzivno odvijao dolaskom Austro-Ugarske uticao je na izmjenu privređivanja, te vodio stvaranju novih društveno-ekonomskih odnosa i potreba. To će se naročito negativno odraziti na dotadanje tradicionalne oblike privređivanja u trgovini i zanatima. Oni više neće moći izdržati konkurenciju nove industrijske proizvodnje. Tradicionalni zanati, mnogobrojno zastupljeni u gradovima, bili su osuđeni na postepeno odumiranje i propadanje. S obzirom na brojnost muslimanskog stanovništva po gradovima i njegovu zastupljenost u zanatskom staležu, pitanje njegove egzistencije predstavljalo je veoma krupan problem.¹⁸⁾ Osim toga, taj sloj je vrlo konzervativan. Teško napušta stari zanat i radije se odlučuje na iseljavanje u Tursku, očekujući da će ga tamo stari zanat bolje prehraniti. Zato su od izuzetnog značaja napori koje društvo »Gajret« čini, uviđajući svu tragiku i složenost tog problema na planu preorijentacije zanatske radinosti pomaganjem i forsiranjem izučavanja modernih zanata sa ciljem prilagođavanja novim prilikama i ublažavanju procesa propadanja i iseljavanja.

Na planu školovanja i stipendiranja, što je po pravilima i bila svrha društva, »Gajret« je od svoga osnutka pristupio dijeljenju stipendija prema finansijskim mogućnostima. (Broj stipendija iz godine u godinu se povećavao; po godinama iznosio je:¹⁹⁾

¹⁵⁾ Isto.

¹⁶⁾ Isto.

¹⁷⁾ Isto.

¹⁸⁾ Mehmed Begović, *Muslimani u Bosni i Hercegovini*, Beograd 1938, 11—13.

¹⁹⁾ IAS, *Gajret-Zapisnici 1903—1907. Knj. I.*

1903/4. god.	30 stipendija u iznosu	5.660 k
1904/5. god.	37 stipendija u iznosu	8.297 k
1905/6. god.	54 stipendija u iznosu	10.794 k
1906/7. god.	69 stipendija u iznosu	17.023 k

Pri dodjeljivanju stipendija odbor je striktno vodio računa o imovnom stanju stipendista. Zauzeto je stanovište da prioritet imaju materijalno neobezbijeđeni, ali nadareni učenici. Pri tome se od svakog reflektanta na stipendiju tražilo da priloži potvrdu imovnog stanja (ili kako se nazivala svjedočba siromaštva), posljednje školsko svjedočanstvo i potvrdu da je kandidat odbijen, da nije dobio općinsku ili vladinu stipendiju. Naročito se vodilo računa da se podijeli što veći broj stipendija na prve razrede srednjih škola, za koje Vlada nije davala stipendije i tako spriječi opadanje muslimanskih đaka na srednjim školama.²⁰⁾ Redovno se pratio uspjeh stipendista. Nadzor se vršio preko školskih direkcija, koje su društvu redovno dostavljale izvještaje o uspjehu stipendista, a i preko društvenih povjerenika, koji su bili zaduženi da prate kako rad tako i ponašanje stipendista.²¹⁾ Stipendisti na studiju u Beču, Zagrebu i drugim centrima bili su obavezni dostavljati upravi društva potvrde o redovnom polaganju ispita i kolokvija. Neopravdano gubljenje godine ili neredovno polaganje ispita imalo je za posljedicu oduzimanje stipendije. Pri dodjeli stipendija za novu školsku godinu prednost su imali stalni stipendisti, koji su postigli dobar uspjeh, kao i oni koji su nastavljali školovanje na višim školama.²²⁾ Visina stipendije zavisila je od potreba u mjestima školovanja. Bila je normirana tako da je svakom stipendisti omogućavala normalno izdržavanje: iznosila je za akademičare u Beču 80 k, Zagrebu 50 k, a za realke i gimnazije svega 30 k (s obzirom da su postojali srednjoškolski konvikti) dok se za druge škole kretala od 10—20 k mjesečno zavisno od mjesta. Najveći broj stipendija dijeljen je đacima gimnazija i realki, prosječno 15—30 stipendija mjesečno.²³⁾ Zastupljenost »Gajretovih« stipendista po školama i godinama bila je sljedeća:²⁴⁾

Šk. god.	Beč	Zagreb	Gimn. real.	Šer. gim.	Trg.	Učit.	Stip.	Pot.	Ukupno	
1903/4.	3	2	15	1	4	—	25	5	30	
1904/5.	2	1	18	1	4	1	31	7	37	
1904/5.	2	1	18	3	1	4	1	31	7	37
1905/6.	4	1	29	—	3	1	38	16	54	
1906/7.	6	2	30	9	—	8	—	55	14	69

²⁰⁾ *Gajret*, I/1907, br. 1, 15. VIII 1907, 3.

²¹⁾ Isto.

²²⁾ Isto.

²³⁾ IAS, *Gajret-Zapisnici* 1903—1907. Knj. I.

²⁴⁾ Isto.

Društvo je već u ovom prvom razdoblju uspjele razviti i izdavačku djelatnost. Publiciralo je dva kalendara: za 1906/7. i 1907/8. godinu. Njima se željelo pored popularisanja i upoznavanja šire javnosti s radom društva i njegovim uspjesima, uspostaviti i direktniji kontakt sa samim članstvom. Razumljivo je da je kontakt putem kalendara kao društvenog glasila bio prilično neefikasan. Obavještanje članstva o radu društva i donošenje izvještaja s glavnih skupština iz protekle godine nosilo je obilježje neaktuelnosti, pa je to imalo za posljedicu gubljenje interesa čita-lache publike. Iz tih razloga, a dijelom i zbog slabog finansijskog uspjeha, odustalo se od daljeg izdavanja kalendara.

*
**

Odvojeno od »Gajreta« pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku auto-nomiju bosanskohercegovačkih Muslimana nastao je kao izraz nezadovoljstva austrougarskom upravom i imao je izrazito političko obilježje. Vođstvo pokreta nastojalo je da u vjerskim i prosvjetnim institucijama od-strani uticaj vlasti i isticalo je zahtjeve za jačanjem vjerskih odnosa sa Carigradom. Autonomni pokret se nije ograničavao na vjersko-prosvjetna pitanja, koja su po ocjeni austrijskih vlasti bila paravan iza kojih su se krile političke aspiracije, nego je težio da se konstituiše kao nacionalno-politička organizacija.²⁵⁾

Iz autonomnog pokreta bosanskohercegovačkih Muslimana izrasla je u prvoj deceniji XX vijeka i politička stranka: Muslimanska narodna organizacija, koja je istakla svoj program i sprovela organizaciju stranke.²⁶⁾ Program s kojim je Muslimanska narodna organizacija istupila sada je na dnevni red, pored vjersko-prosvjetnih, postavljao i u prvi plan istakao i rješavanje privrednih i političkih pitanja. Ovim novim programom Muslimanska narodna organizacija proširila je svoju bazu dobivši podršku većine Muslimana, kako su to pokazali i izbori provedeni početkom 1907. godine na kojima je učestvovalo 130.000 Muslimana.²⁷⁾ Na osnovu svoga proširenog programa Muslimanska narodna organizacija usmjerila je sada svoju aktivnost i posvetila pažnju rješavanju i kulturno-prosvjetnih pi-tanja. Ta orijentacija koja se izražavala u interesovanju i spremnosti Mu-slimanske narodne organizacije da svojim autoritetom podstiče i aktivnije se angažuje na rješavanju i poboljšanju kulturno-prosvjetnih prilika bila je dvostruko motivisana: nastojao se pridobiti i onaj dio muslimanskog na-roda i inteligencije koji se držao po strani autonomnog pokreta upravo zbog njegovog nedovoljnog zauzimanja oko rješavanja tih, po njima ži-votnih pitanja; s druge strane, usmjeravanjem svoje pažnje kulturno-prosvjetnim prilikama, prije svega obrazovanju i školovanju omladine Muslimanska narodna organizacija je željela da eliminiše uticaj »napred-

²⁵⁾ Nusret Šehić, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svjetlu pregovora sa Zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. godine*. Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, IX/1, Sarajevo 1973, 124, 138.

²⁶⁾ M. Imamović, n. dj., 136.

²⁷⁾ Isto.

njaka« koji su se svojim dosadašnjim radom na ovom području bili afirmisali i postigli značajne rezultate (»Behar«, »Gajret«), a stvarno su predstavljali oponenta autonomnom pokretu.

Prvi konkretan korak u ostvarenju novopostavljenih ciljeva bila je odluka Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije koja je donesena na sastanku u Mostaru.²⁸⁾ Ovom prilikom je, naime, usvojen predlog Ali-bega Firdusa da se društvo »Gajret« pomogne na taj način što će se preko miletskih odbora propagirati upisivanje novih članova. Ova odluka naišla je na opće simpatije i širok odziv u svim krugovima. Učlanjenje cjelokupnog Egzekutivnog odbora u društvo potvrdilo je spremnost vodećih muslimanskih političara da vlastitim primjerom pokažu »riješnost i ljubav za jednu ustanovu kao što je »Gajret« od koje nam zavisi napredak«. Ovakav stav Egzekutivnog odbora nesumnjivo je podsticajno djelovao, jer se za kratko vrijeme u društvo upisalo 1200 novih članova²⁹⁾, čime se broj »Gajretova« članstva udvostručio. To je ocijenjeno kao najbolji znak« kako napreduje jedna ustanova uz koju je narod.«³⁰⁾ Osobito širok odziv imao je apel Egzekutivnog odbora u Mostaru, gdje su se za nekoliko dana upisala 163 nova člana. Slični uspjesi postignuti su i u drugim mjestima BiH.³¹⁾

Jedna dimenzija ovog zaključka Egzekutivnog odbora odraziće se i na orijentaciju dijela muslimanske inteligencije u pravcu njenog približavanja i solidarisanja s autonomnim pokretom. Autonomni pokret, kao i Muslimanska narodna organizacija, koja je izrasla iz njega, osim rijetkih pojedinaca, nije imala podršku muslimanske inteligencije, te je upravo iz tih razloga tokom autonomne borbe u formulisanju svojih zahtjeva kao i drugim intelektualnim poslovima bio upućen na usluge intelektualaca izvan muslimanske sredine. Na tu činjenicu ukazao je i predsjednik Egzekutivnog odbora Ali-beg Firdus u intervjuu carigradskom listu »İkdam« izjavivši da je muslimanski narod »bez temelja« jer je »sva naša inteligencija na strani vladinoj i vlada njome diktira po svojoj volji i to oni izvršavaju kao sa nekom čašću.«³²⁾

I zaista odnos dijela muslimanske inteligencije prema autonomnom pokretu počinje da se mijenja 1907. godine. To je osobito došlo do izražaja kod muslimanske akademske omladine, koja se stavlja na stranu autonomnog pokreta i daje mu svoju podršku. Prvi znaci koji su označavali tu promjenu i ukazali na preorijentaciju većeg dijela akademske omladine u Beču i njen pozitivan odnos i simpatije prema autonomnom pokretu manifestovani su bajramskim čestitkama Egzekutivnom odboru³³⁾, na što je uprava bosanskog konvikta u Beču reagovala kažnjavanjem potpisnika čestitke ocjenjujući taj postupak omladine kao političko angažovanje.³⁴⁾

²⁸⁾ *Egzekutivni odbor muslimanskih zastupnika i »Gajret«, »Ogledalo«, I/1907, 4, 21. VI 1907, 3—4.*

²⁹⁾ *»Musavat«, II/1907, 21, 28. VI 1907, 4.*

³⁰⁾ *»Musavat«, II/1907, 18, 7. VI 1907, 5.*

³¹⁾ *Musavat«, II/1907, 21, 28. VI 1907, 4.*

³²⁾ M. Imamović, n. d., 147.

³³⁾ *»Musavat«, II/1907, 5. 1. II 1907, 5.*

³⁴⁾ *»Musavat«, II/1907, 14, 3. V 1907, 4.*

Stupanje na političku pozornicu jednog dijela akademske omladine u Beču i njena podrška Egzekutivnom odboru Muslimanske narodne organizacije naročito je došla do izražaja sredinom 1907. godine, kada akademska omladina izdaje »Proglas na narod Bosne i Hercegovine«. Zbog ove političke demonstracije Zemaljska vlada povelila je sudski postupak protiv najistaknutijih omladinaca. Cilj je bio da se zastraši i suzbije političko angažovanje omladine i njeno povezivanje s omladinom drugih nacionalnosti. Glavni akteri ovog proglašenja bili su oglašeni krivim i osuđeni na vremenske kazne i gubitak građanskih prava, što je imalo za posljedicu oduzimanje državnih stipendija i nemogućnost zaposlenja u državnoj službi. Time, međutim, nije postignut očekivani efekat, jer je društvo »Gajret« dodijelilo osuđenim studentima stipendije i omogućilo im završetak studija.³⁵⁾

Mostarski zaključak Egzekutivnog odbora o pomaganju društva »Gajret« primljen je i u redovima »naprednih« Muslimana sa simpatijama. Potez Egzekutivnog odbora protumačen je kao poziv na zajednički rad i okupljanje svih muslimanskih snaga bez obzira na političke stavove u cilju rješavanja problema od zajedničkog interesa. Tim povodom i list »naprednih« Muslimana »Ogledalo« pisao je: »Hvala Bogu, kad je kucnuo čas da narod ovo mezimče preuzme u svoje ruke, podesetorostruči mu članove i glavnice i povede ga onom čistom islamskom stazom, kojom je do danas koračalo naprijed i proširivalo svoj djelokrug na polju prosvjete i napretka islamskog naroda u Bosni i Hercegovini.«³⁶⁾ Očito da su »napredni« Muslimani čijom je zaslugom društvo osnovano i u kome su oni, uglavnom, bili zastupljeni u ovom aktu Egzekutivnog odbora vidjeli ruku pomirnicu i mogućnost zajedničke saradnje i prevazilaženja sukoba koji su do tada postojali u odnosima između nosilaca kulturnog i političkog pokreta Muslimana. Takav razvoj situacije priželjkivao je jedan dio »naprednih« Muslimana na čelu sa S. Bašagićem, koji je sredinom 1907. godine nastojao postići sporazum s Muslimanskom narodnom organizacijom, nudeći joj svoje usluge i pomoć u ostvarenju njenog programa; do željene saradnje nije došlo upravo zbog događaja i sukoba oko društva »Gajret«.³⁷⁾

Dalji razvoj događaja pokazao je da su očekivanja »naprednih« Muslimana bila za njih odveć optimistička. Uvidjelo se da je vođstvo Muslimanske narodne organizacije išlo za tim da iz društva odstrani njihov uticaj, preuzme ga u svoje ruke i stavi pod svoju kontrolu. Svoje nepovjerenje prema »naprednjacima« Egzekutivni odbor nedvosmisleno je izrazio svojim zaključkom od 31. V 1907. u Budimpešti zahtijevajući od miletskih odbora da se »zamole da u svom mjestu što više članova upiše u društvo »Gajret« u Sarajevu, da se tako *ovo društvo preuzme u narodne ruke i da bude služilo narodnim željama, narodnim intencijama, jer ovakovo kakovo je do sad bilo, moglo bi biti od nedoglednih štetnih pošlje-*

³⁵⁾ I. Kemura, *Proglas muslimanske akademske omladine u Beču od 1907.* Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu, XLII/1977, 334—345.

³⁶⁾ *Egzekutivni odbor muslimanskih zastupnika i »Gajret«, »Ogledalo«, I/1907, 4, 21. VI 1907, 3—4.*

³⁷⁾ M. Imamović, n. d., 179.

dica za našu narodnu akciju (Kurziv moj. I. K.) Iskaz zaključenih članova treba sa uplatom 2—4 mjeseca članarine na upravu »Gajreta« u Sarajevu poslati i to što prije jer je društvena skupština određena za 5. jula o. g. pa naše članove treba čas prije upisati u društvo.«³⁸⁾

Stav Egzekutivnog odbora izražen ovim budimpeštanskim zaključkom bio je jasan i nije ostavljao mjesta sumnji u postojanju proturječnosti i jaza nepovjerenja koji je dijelio »napredne« Muslimane i vođstvo pokreta. Stav Muslimanske narodne organizacije o radu »naprednjaka« imao je i svoje opravdanje kada se ima na umu držanje inteligencije prema pokretu i njenu — govoreći općenito — prorežimsku orijentaciju. Na ovaj način formulirano stanovište Egzekutivnog odbora kojim se omalovažavao sav dosadašnji rad kulturnih radnika oko društva »Gajret« izazvao je šok kod dotadašnjih »Gajretovih« vodećih struktura. Egzekutivci su ih označili kao svoje otvorene političke protivnike, a rad tadašnjeg »Gajretovog« odbora ocijenjen je da bi »mogao biti od nedoglednih štetnih posljedica po narodnu akciju«. To je izazvalo protest kako predsjednika društva S. Bašagića, tako i čitavog Glavnog odbora. Protest je uložen u vidu »Otvorenog pisma Slavnom Egzekutivnom odboru muslimanskog naroda.«³⁹⁾ Glavni odbor društva »Gajret«⁴⁰⁾ u ovoj prilici ističe da je budimpeštanski zaključak atentat na rad svih »Gajretovih« odbora, njegovih povjerenika, članova i štićenika. Protest se završava apelom na Egzekutivni odbor u kojem se traže odgovori na sljedeća pitanja:

1) U čijim je rukama do sada bio »Gajret«, zar Muslimani koji su sačinjavali ovo društvo nisu dio tog naroda, kada se sada zahtijeva njegovo preuzimanje u narodne ruke?

2) Kakve su to narodne želje i intencije kojima »Gajret« do sada nije služio?

3) Kakve bi to nedogledne štetne posljedice bile po narodnu akciju, ukoliko »Gajret« ostane onakav kakav je bio do sada?

4) Kakvo je društvo bilo do sada i u čemu se ogleda njegova štetnost?

5) Na koji način Egzekutivni odbor opravdava ovaj svoj korak kada ovako na brzinu aranžira upisivanje u društvo sa ciljem preuzimanja u »nekakve druge ruke«.⁴¹⁾

U odgovoru koji je uskoro uslijedio, a koji je redakcija »Musavata« objavila pod naslovom »Jedno otvoreno pismo«⁴²⁾ i predstavila ga kao mišljenje i odgovor članova Egzekutivnog odbora, otvoreno je napadan S. Bašagić kao politički protivnik narodnog pokreta i aneksionaš »koji se javno izražava za aneksiju naše domovine«, te da društvo kojem na čelu stoji takva ličnost ne može biti narodna ustanova. Shodno takvom mišljenju o predsjedniku S. Bašagiću i zaključak o preuzimanju društva u

³⁸⁾ »Musavat«, II/1907, 19. 14. VI 1907, 4.

³⁹⁾ »Ogledalo«, I/1907, 4, 21. VI 1907, 1.

⁴⁰⁾ Kao odbor društva »Gajret« potpisani su: Safvet-beg Bašagić, predsjednik, Edhem Mulabdić, Hafiz A. Bušatlić, Hasan Hodžić, Šukrija Alagić, Zija Rizaefendić, dr Mustafa Denišlić i Mehmed Spaho.

⁴¹⁾ Isto.

⁴²⁾ »Musavat«, II/1907, 21, 28. VI 1907, 2.

narodne ruke pisan je s tendencijom »da se takav predsjednik te islamske ustanove što prije ukloni sa njegovog položaja, jer bi društvo u njegovim rukama moglo biti od nedoglednih štetnih posljedica za našu narodnu akciju, a to zato, što bi on mogao povesti (kao što vodi Alagića) za sobom još kojeg odbornika i tako s jedne strane poaustrijančiti svoju najbližu okolinu, a s druge strane kao predsjednik uticati i na naš podmladak, koji dobiva »Gajretovu« stipendiju, kao što na žalost već ima takvih primjera.«⁴³⁾ U ovakvom svjetlu interpretirano mišljenje narodnih zastupnika svelo se na obračun sa S. Bašagićem sa ciljem rušenja njegovog političkog ugleda i autoriteta. Ipak su toga bili pošteđeni ostali članovi »Gajretovog« odbora, posebno Hasan Hodžić i Edhem Mulabdić, koji, kako je naglašeno, uživaju puno povjerenje i simpatije narodnih predstavnika.⁴⁴⁾

Dalji događaji su potvrdili već i ranije izražene sumnje u krugovima bliskim S. Bašagiću u autentičnost »Musavatovog« interpretiranja stavova i mišljenja Egzekutivnog odbora.⁴⁵⁾ Uskoro su te sumnje dobile i svoju zvaničnu potvrdu kada se ustanovilo da je ovaj odgovor plod redakcije »Musavata«, koja je ovu kampanju poduzela na svoju ruku u cilju bržeg obaranja S. Bašagića i »Gajretovog odbora«. Pred samu skupštinu »Gajreta« predsjednik Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije Ali-beg Firdus distancirao se od ove »Musavatove« akcije pismom S. Bašagiću, kojim ga je obavijestio »u ime cijelog Egzekutivnog odbora, da 'Jedno otvoreno pismo' štampano u Musavatu nije akt ovog muslimanskog Egzekutivnog odbora.«⁴⁶⁾ Ovim je nedvosmisleno ukazano na ponešto odvojeno angažovanje »Musavata« i grupe oko njega. Postalo je očito da se kampanja protiv S. Bašagića odvijala izvan kontrole Egzekutivnog odbora i u pravcu koje vođe autonomnog pokreta nisu u svim pojedinostima odobravale ni željele.

Potrebno je u ovoj prilici naglasiti da su političku saradnju predstavnika srpskog i muslimanskog autonomnog pokreta, zasnovanu na borbi protiv zajedničkog neprijatelja, kao i konačan cilj te borbe: oslobođenje od Austro-Ugarske, pratile i manifestacije političkih simpatija i nacionalnog identifikovanja jednog malog dijela srpski orijentisane muslimanske inteligencije. U njoj se naročito isticala grupa oko lista »Musavat«, kao i pjesnici Osman Đikić, Avdo Karabegović Hasanbegov, S. Avdo Karabegović i dr.⁴⁷⁾ Na čelu »Musavata« kao glavni urednik stajao je Smail-aga Čemalović koji je bio izrazito prosrpski orijentisan političar. Iako je »Musavat« bio zvanični organ Muslimanske narodne organizacije, na njegovim stranicama se u zagovaranju saveza i čvršće saradnje sa srpskim pokretom išlo dalje, nego što je to bila stvarna želja i spremnost vođstva stranke.⁴⁸⁾ S obzirom na politički profil S. Bašagića redakcija »Musavata« je u njegovim pokušajima da se približi Muslimanskoj narodnoj organiza-

43) Isto.

44) Isto.

45) »Ogledalo«, I/1907, 4. 21. VI 1907, 3—4.

46) »Ogledalo«, I/1907, 6, 7. VII 1907, 6.

47) M. Rizvić, n. d., 219.

48) M. Imamović, n. d., 148.

ciji vidjela opasnost koja bi mogla dovesti u pitanje dotadanju političku sadržaju srpskog i muslimanskog pokreta. Zato redakcija »Musavata« svojim napadima na S. Bašagića nastoji onemogućiti i osujetiti takav razvoj situacije. U tome je imala svesrdnu podršku redakcije »Srpske Riječi«, koja se takođe uključila u ovu kampanju protiv S. Bašagića.⁴⁹⁾

U tako napetoj atmosferi održana je V redovna »Gajretova« skupština 5. VII 1907. godine, koja je po broju učesnika nadmašila sve prethodne i bila jedna od najposjećenijih, što je logična posljedica kampanje koja joj je prethodila i ogromnog interesa koji je izazivala kod pristalica i jedne i druge strane u pitanju konačnog ishoda. Propaganda koju je vodio list »Musavat« u cilju što masovnijeg učešća pristalica autonomnog pokreta radi lakšeg preuzimanja društva nije ostala bez rezultata. Zahvaljujući toj kampanji, »Gajretova« skupština pobudila je veliki interes i izvan Sarajeva, tako da je skupštini prisustvovalo dosta članova iz Mostara, Donje Tuzle i drugih mjesta Bosne i Hercegovine.⁵⁰⁾ Prema jednom povjerljivom izvještaju, skupštini je prisustvovalo preko 300 članova izvan Sarajeva.⁵¹⁾ U cilju obezbjeđivanja potrebne većine svojih pristalica na »Gajretovoj« skupštini, Egzekutivni odbor je vješto iskoristio ovu priliku da održi savjetovanje o toku autonomne borbe sa članovima svojih pododborna, koje je pozvao u Sarajevo i koje se dan ranije održavalo na Ilidži.⁵²⁾ Na taj način mogli su prisustvovati »Gajretovoj« skupštini i obezbijediti potrebnu većinu. Prema zvaničnom zapisniku, skupštini je prisustvovalo preko 1000 članova iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, kompletan Egzekutivni odbor sa Ali-begom Firdusom na čelu, kao i svi odbornici »Gajretovog« glavnog odbora⁵³⁾, dok neki drugi izvori navode cifru od 600 osoba.⁵⁴⁾ Zbog ovako velikog interesovanja zasjedanje skupštine održano je u velikim prostorijama Društvenog doma, a ne kao ranija zasjedanja u Kiraethani na Bendbaši.

Do očekivanog sukoba zavađenih stranaka, kako se predviđalo, na samoj skupštini nije došlo, jer je, prema povjerljivom obavještenju vladinog perovođe Koszlera, dan prije održavanja skupštine postignut kompromis između »naprednjaka« i opozicije. Prema tom sporazumu, »naprednjaci« su pristali da se bez otpora povuku iz uprave društva, pod uslovom da se na kandidacionu listu novog odbora stave i dva njihova člana: Edhem Mulabdić, profesor na Šerijatsko-sudačkoj školi i Hasan Hodžić, upravitelj konvikta Učiteljskog zavoda. Ova kompromisna lista s Mulabdićem i Hodžićem bila je prihvaćena, te su na skupštini i ova dvojica izabrana u novi odbor, prvi kao blagajnik, a drugi kao zamjenik predsjednika društva.⁵⁵⁾

⁴⁹⁾ Isto, 179.

⁵⁰⁾ »Musavat«, II/1907, 21, 28. VI 1907, 5.

⁵¹⁾ Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje ABH), Zemaljska vlada (ZV) Res. Nr. 826/1908; Abschrift einer Konfidentenmeldung, Sarajevo 6/7 1907.

⁵²⁾ ABH, ZV Res. Nr. 826/1908.

⁵³⁾ Zapisnik V redovite skupštine, »Gajret«, I/1907, 1, 15. VIII 1907, 2.

⁵⁴⁾ ABH, Zajedničko ministarstvo finansija (dalje ZMF), Pr. 854/1907, Relation des Regierungskonzipisen Koszler über den Verlauf der Generalversammlung des »Gajret«. Sarajevo 6/7 1907.

⁵⁵⁾ ABH, ZMF, Pr. 854/1907.

Sam tok skupštine odvijao se mirno i bez incidenata. Uvodni govor predsjednika S. Bašagića, stalozhen i odmjeran, bio je, u stvari, i njegov oproštaj s društvom čiji je on bio, kako je istakao »sazivač i predsjednik prvog sastanka, predsjednik privremenog odbora i svih odbora od osnutka do danas.«⁵⁶⁾ Štaviše, ovom prilikom je naglasio da »je društvo, Gajret cvalo na diku i ponos svim odborima, članovima i muslimanskoj mladeži na srednjim i višim školama, da je društvo »Gajret« sve do ovog momenta bilo žarište čiste nenatrunjene islamske svijesti.«⁵⁷⁾ To je bio i odgovor svim političkim protivnicima koji su se u akciji preuzimanja »Gajreta« u narodne ruke bili osobito okomili na ličnost S. Bašagića, optužujući ga kao nepodesnog za vođenje jedne ovakve prosvjetne ustanove. U daljem izlaganju, osvrćući se na istorijat postanka društva, čije je osnivanje obilježeno pobjedom naprednih nad zastarjelim shvatanjima s parolom: »Prosvjeta je pobijedila«, S. Bašagić je podsjetio na ulogu vođa autonomnog pokreta, koji su uskratili svoju podršku društvu, što je imalo za posljedicu da je ostalo bez šire podrške i svojina samo jednog dijela Muslimana. Ipak, »postanak, razvitak i današnje stanje društva »Gajret« svjedoči, prema mišljenju Bašagića »da volja i rad nekolicine ljudi mogu mnogo učiniti, pa makar ko mu drago ustao da to osujeti. Misli, zdogovori, zaključci sve su to himere, snovi; od toga svega ne bi ništa bilo, da ih nije djelo okrunilo.«⁵⁸⁾

Uočljiv je napor kako S. Bašagića tako i ostalih da se na skupštini izbjegnju i prevaziđu svi sukobi i optužbe i skupštini da pomirljiv ton. U tom svjetlu je odluku Egzekutivnog odbora o ućlanjenju u »Gajret« S. Bašagić ocijenio, na kraju svog govora — kao korak koji će omogućiti da društvo dobije širu podršku, a time postigne i veće uspjehe u ispunjavanju svoje kulturno-prosvjetne uloge. I potpredsjednik društva Hasan Hodžić, stalni saradnik Bašagićev u društvu od njegovog osnivanja, u svom izvještaju u ocjeni akcije Egzekutivnog odbora koja je dovela do omasovljenja društva priznao je da je to »nova epoha u razvoju ove narodne institucije, što smo od postanka »Gajreta« želili i očekivali, to je danas gotova stvar.«⁵⁹⁾

Izvještaji koje su podnijeli sekretar, blagajnik i revizori prihvaćeni su bez debate i bez ijedne primjedbe. Izbor novog odbora, na predlog S. Bašagića, izvršen je aklamacijom, a na osnovu liste koju je predložio ispred Egzekutivnog odbora Šerif Arnautović.⁶⁰⁾ Upravu društva popunili su članovi Muslimanske narodne organizacije, a za predsjednika je izabran član Egzekutivnog odbora i jedan od uglednih muslimanskih prvaka Mahmut-beg Fadilpašić.⁶¹⁾ Fadilpašić je doveden za predsjednika društva sa

56) »Gajret«, I/1907, 1, 15. VIII 1907, 3.

57) Isto.

58) Isto.

59) Isto.

60) Isto.

61) Isto. U sastav Glavnog odbora ušli su: potpredsjednik Hasan Hodžić, tajnici: Salih Alićehić i Mustaj-beg Halilbašić, blagajnici: Edhem Mulabdić i Muhamed Salić; Revizioni odbor: Mehmed Berberović, Alija Lutvo i Ibrahim Rezaković; odbornici bez funkcije: Salim Muftić, i dr Mustafa Denišlić i odborski zamjenici: Fejzaga Hadžišabanović i Husejn-aga Nezirhodžić.

željom da se naglasi uticaj koji će ubuduće Egzekutivni odbor imati na rad i orijentaciju društva. Pad starog »Gajretovog« odbora izazvao je radost u redovima opozicionih Muslimana.⁶²⁾

Promjene koje su uslijedile u upravi društva nakon njegovog preuzimanja od strane Egzekutivnog odbora Muslimanske narodne organizacije vidljivo su obilježene i izmjenama socijalnog sastava u glavnom odboru »Gajreta«. Socijalna struktura članova Glavnog odbora u periodu od osnivanja 1903. pa do 1907. godine pokazuje dominantan uticaj inteligencije: u njemu su uglavnom zastupljena lica intelektualnih zanimanja. U upravi društva 1903. godine bilo je 7 činovnika, 2 profesora, 3 učitelja, 1 novinar i 1 kadija. Takav sastav uz neznatne izmjene zadržao se sve do 1907. godine.⁶³⁾ Na prvi pogled ovakva struktura upućuje na građansko-činovnički status članova Glavnog odbora. Ipak je znatan dio njih poticao iz begovskih, posjedničkih i trgovačkih porodica, što je uostalom u to doba važno kao opća karakteristika, jer se iz zatečenih vladajućih struktura regrutovala prva muslimanska inteligencija. Porijeklom iz takvih socijalnih sredina, ova inteligencija se svojom profesionalnom opredjeljenošću uključivala u druge socijalne kategorije na istoj horizontali: činovničku, industrijsku itd., ali je pri tome zadržala i određena svojstva one socijalne kategorije iz koje je potekla. Ovaj proces »prelaženja« iz jedne socijalne kategorije u drugu, ali iste klase dijelom je rezultat prodora kapitalističkih odnosa u koje se posjednička klasa uključuje bilo posredno ili neposredno, ali polaganim tempom.

Nakon preuzimanja »Gajreta« od strane Muslimanske narodne organizacije, kada u njegovu upravu dolaze pristalice autonomnog pokreta, mijenja se unekoliko i struktura vođstva »Gajreta«. To se može već utvrditi na osnovu sastava Glavnog odbora iz 1907. godine, u kome je bilo: 2 veleposjednika, 1 posjednik, 1 trgovac, 1 profesor, 2 činovnika, 1 učitelj, 1 teolog, 1 ljekar i 1 industrijalac. Iz ovog sastava se jasno vidi da većinu rukovodstva »Gajreta« više ne čine predstavnici intelektualnih krugova, već predstavnici zemljišnih posjednika i drugi.⁶⁴⁾

Prelazak društva u ruke opozicione Muslimanske narodne organizacije pozitivno se odrazio na njegov dalji razvitak, a proširenjem djelokruga aktivnosti do koje je došlo nakon V skupštine stvorene su mogućnosti svestranijeg ispunjavanja kulturno-prosvjetnih i humanih ciljeva društva. To je bilo moguće ostvariti zahvaljujući, prije svega, povećanom broju članstva, koje je nakon poziva Egzekutivnog odbora i propagande koja se u tom cilju intenzivno vršila, već krajem 1907. godine dostiglo broj od 4082 člana.⁶⁵⁾ Iako je to bio rekordan broj u odnosu na dotadašnje stanje, uprava nije bila zadovoljna, a i Egzekutivni odbor je priznao da je očekivao mnogo veće uspjehe i odziv, koji bi odgovarao broju Muslimana u Bosni i Hercegovini. To je i zvanično konstatovano

⁶²⁾ ABH, ZV Res. Nr. 826(1908).

⁶³⁾ Članovi Glavnog odbora »Gajreta« od 1903—1928, (Tabela I). Gajret 1903—1928. Izdao Glavni odbor, uredio Hamza Huma, u Sarajevu 1928.

⁶⁴⁾ Isto.

⁶⁵⁾ »Gajret«, I/1907—8, 7—8—9, 15. VI 1908, 91—92.

na sastanku Egzekutivnog odbora u Banjoj Luci 6. X 1907. godine.⁶⁶⁾ Mora se napomenuti i to da je broj »Gajretovih« članova već sljedeće godine znatno opao i iznosio svega 1445 člana.⁶⁷⁾ Ovo nesumnjivo upućuje i govori o tome da je znatan broj novoupisanih članova, odazivajući se pozivu Egzekutivnog odbora, svoje pristupanje društvu shvatio više kao stranačku obavezu, te nakon postignutog cilja, tj. preuzimanja društva, svoju dužnost, a time i članstvo smatrao okončanom.

Prošireni program koji je nova uprava provodila ogledao se, prije svega, u izmjeni društvenih pravila, prema kojima se djelokrug rada protezao i na privredno područje. Prema nacrtu novog statuta, društvo je pored stipendiranja i pomaganja učenika na višim i srednjim školama obuhvatalo i pomaganje učenika na izučavanju savremenih zanata. U novi statut uvrštena je dalje i stavka o dodjeli stipendija za teološki studij: obrazovanje muderisa (profesora) na carigradskim i kairskim teološkim fakultetima. Potrebno je napomenuti da je još od samog osnivanja društva postojala tendencija i da su činjeni napori u pravcu proširenja programa koji bi obuhvatao pored srednjih i viših škola i pomaganje studenata na teološkim fakultetima u Carigradu i Kairu. U tom smislu je već na drugoj godišnjoj skupštini društva 1904. godine ova orijentacija usvojena i uvrštena u nacrt pravila koja su publicirana da se i šire članstvo upozna s navedenim proširenim programom.⁶⁸⁾ Izostavljanje teološkog pravca u prvim »Gajretovim« pravilima poslužilo je opoziciji kao adut protiv tadašnjeg rukovodstva »Gajreta«.⁶⁹⁾ Da bi se spriječilo manipulisanje s ovakvim argumentima u masama, uprava je nastojanja da se teološki studij uključi u program stipendiranja. Ipak vlada nije dozvolila ovu izmjenу i u novo-odobrenim pravilima 1905. g. ostala je prijašnja formulacija. Za pohađanje teološkog studija zadržana je stara praksa, prema kojoj je svaki kandidat morao tražiti specijalno odobrenje Zemaljske vlade.⁷⁰⁾

Nepostojanje odgovarajućih teoloških fakulteta za Muslimane u Bosni i Hercegovini i Austro-Ugarskoj Monarhiji, kao i nedovoljan broj vjerski obrazovane inteligencije uticao je da je Zemaljska vlada ipak izmijenila svoje mišljenje i zvanično odobrila 1908. god. tražene nadopune.⁷¹⁾ Na to je, svakako, uticala i činjenica da je i Zemaljska vlada zbog ograničenog broja visoko obrazovanih vjerskih kadrova dolazila u nezavidnu situaciju prilikom popunjavanja mjesta na Šeriatsko-sudačkoj školi i Ulema-medžlisa.⁷²⁾

Ranije odbijanje Zemaljske vlade da dâ svoju saglasnost o unošenju teološkog pravca u statut društva bilo je motivisano bojazni da bi i druga

⁶⁶⁾ »Musavat«, II/1907, 35, 1. X 1907, 1.

⁶⁷⁾ »Gajret«, II/1909, 3—4, 1. X—1. XI 1909, 21—22.

⁶⁸⁾ »Behar«, V/1904, 3, 1. VI 1904, 46—48.

⁶⁹⁾ R. Besarović, *Kultura i umjetnost...*, dok. 137, 365.

⁷⁰⁾ Isto, dok. 143, 375—379.

⁷¹⁾ Isto.

⁷²⁾ Isto. Tako je pri posljednjem popunjavanju učiteljskog mjesta na Šeriatsko-sudačkoj školi bio samo jedan prikladan kandidat, Sirri Zafranija, koji je studij završio u Kairu.

društva, prvenstveno »Prosvjeta«, mogla tražiti analognu dopunu o dodjeljivanju stipendija u inostranstvu bez ikakvog odobrenja od strane Zemaljske vlade. Da je taj momenat bio i te kako prisutan, vidi se iz pisma barona Benka Zajedničkom ministarstvu finansija u kojem obrazlaže opravdanost Gajretovog zahtjeva, pošto takvi fakulteti koji su navedeni u statutu »Gajreta« ne postoje u Bosni i Hercegovini, kao ni u Austro-Ugarskoj Monarhiji, te da automatski otpada eventualna analogna primjena te odredbe na hrvatska i srpska društva s obzirom na postojanje za njih u samoj zemlji odgovarajućih fakulteta.⁷³⁾

Insistiranje nove uprave — u tome se isticao osobito Šerif Arnautović ispred Egzekutivnog odbora — o stavljanju u prvi plan stipendija za teološke studije, imalo je s jedne strane političke implikacije: isticanje održavanja veza sa Carigradom, a s druge strane pomaganjem teološkog pravca i njegovo unošenje u program »Gajretova« rada, nova uprava je dokazala da osjeća puls muslimanskog naroda, demagoški koristeći se tom njegovom naklonošću prema teološkom studiju i Carigradu u cilju lakšeg pridobijanja za društvo »Gajret« i njegov program.

Nastojeći udovoljiti sve većem interesovanju za školu, društvo je već 1907/8. šk. godine dodijelilo 137 stipendija i 36 potpora u iznosu od 35.547 k. što je predstavljalo dvostruko više nego prethodne godine. Egzekutivni odbor pružao je društvu punu podršku, a i sam se aktivnije angažovao na poboljšanju školskih i prosvjetnih prilika. U tom smislu je i zaključak budimpeštanskog užeg odbora upućen miletskim odborima na terenu sadržavao preporuku:

1) da se nastoji iz svakog kotara u ovoj školskoj godini upisati najmanje po dva Muslimana u gimnaziju i realku, vodeći pri tome računa da ti đaci potiču iz bogatijih familija, čime bi se društvu »Gajret« omogućilo davanje pomoći siromašnijim đacima, i

2) da odbori nastoje što više članova upisati u društvo »Gajret« kako bi ojačalo i time više odgovorilo svojoj svrsi.⁷⁴⁾ U obrazloženju koje slijedi ovom pozivu istaknut je značaj i potreba obrazovanja jer »vremena se mijenjaju i to brzo i neosjetljivo, zato trebamo naobraženih ljudi, koji će se umjeti u svakoj promjeni snaći i svojim znanjem narodu svoje pomoći...«⁷⁵⁾ Svakako, ovo je jedna kvalitetna promjena u stavu Egzekutivnog odbora. Polazilo se od toga, kako je to »Musavat« u jednom prigodnom članku o funkciji inteligencije konstatovao, da »će naš narod za kratko vrijeme izbaciti na poprište jaku, snažnu i moralnu falangu mladih i oduševljenih mladića, koji će znati svoje znanje i spremu upotrebiti na korist naroda« te na taj način »između naroda i inteligencije neće biti nepremostivog jaza, niti će inteligencija kao do sada biti gluha prema potrebama narodnim«.⁷⁶⁾

U ovoj akciji, kako je uskoro konstatovano, postignuti su značajni rezultati. Naročito je preporuka Egzekutivnog odbora o upisivanju djece

⁷³⁾ Isto.

⁷⁴⁾ »Musavat«, II/1907, 29, 30. XI 1907, 1.

⁷⁵⁾ Isto.

⁷⁶⁾ *Radosna pojava*, »Musavat«, II/1907, 41, 15. XI 1907, 1.

u srednje škole imala velikog odjeka u Hercegovini i Posavini, te su samo u Mostaru u I razred Velike gimnazije upisana 33 đaka.⁷⁷⁾

Jedno od značajnih ostvarenja nove uprave predstavljala je odluka o pokretanju vlastitog lista pod istoimenim nazivom.⁷⁸⁾ Razlozi kojima se rukovodio Glavni odbor pri pokretanju lista bili su, prije svega, potreba za izdavanjem jednog društvenog glasila koji će biti spona između uprave i članstva u cilju redovnijeg informisanja javnosti o radu društva kao i širenju društvene ideje. S druge strane, pokretanjem vlastitog glasila izbjeglo bi se korištenje usluga drugih listova, na što je društvo do tada bilo upućeno, a što je s obzirom na političku orijentaciju tih listova društvu više škodilo nego koristilo. Nastojanja Glavnog odbora bila su usmjerena na masovnije okupljanje članova, te je tome cilju kao i razvijanju koncepcije i programa društva najbolje mogao poslužiti vlastiti list.⁷⁹⁾ Prvi broj, pod uredništvom E. Mulabdića, izašao je 15. VIII 1907. godine.⁸⁰⁾ Iako prvobitno koncipiran da, prije svega, služi u društvene svrhe, list »Gajret« od 1909. godine i nakon dolaska Osmana Đikića za glavnog urednika prerasta u književni časopis, koji će pored »Behara« odigrati značajnu ulogu na prosvjetnom i književnom formiranju muslimanske čitalačke publike.

Povećani broj članova i prošireni program rada nametao je i potrebu daljeg organizacionog jačanja i širenja društva. Nova uprava udovoljila je i tim zahtjevima, te je broj povjerenika već tokom 1907. godine povećan i obuhvatao je 68 mjesta u Bosni i Hercegovini. Pojačan uticaj Egzekutivnog odbora na rad društva naročito je dolazio do izražaja i bio vidno uočljiv prilikom imenovanja novih povjerenika. Njihovo postavljanje u mjestima gdje do tada nisu postojali kao i pokušaji zamjene dotadašnjih novim povjerenicima, bilo je vezano za odluku Glavnog odbora da se prethodno traži mišljenje rukovodstva Muslimanske narodne organizacije o predviđenom kandidatu.⁸¹⁾ Tek poslije dobivenog pozitivnog mišljenja pristupalo se imenovanju povjerenika. Time je nova uprava težila da i osnovne organizacione jedinice društva popuni svojim pristalicama i političkim istomišljenicima. Ovakva politika naišla je na otpor i suprotstavljanje u redovima pristalica »naprednih« Muslimana, koji su popunjavali ta mjesta, a bili su postavljeni od prijašnjeg odbora. U znatnom broju pokušaji njihovog istiskivanja iz društva i zamjena pristalicama narodne stranke nisu uspjeli, te su u nizu mjesta istovremeno egzistirala po dva povjerenika kao predstavnici svojih stranaka. Ovaj razdor prenio se i na članstvo. Nije bila rijetka pojava da novi članovi odbijaju da

⁷⁷⁾ Isto.

⁷⁸⁾ IAS, Knjiga zapisnika odborskih sjednica 1907—1911, III odborska sjednica 27. VII 1907, 6—13.

⁷⁹⁾ Isto.

⁸⁰⁾ Mulabdić je uredio samo prva četiri broja, nakon čega se zahvalio na dužnosti urednika. Od 5. broja uredničku dužnost preuzeo je društveni tajnik Mustajbeg Halilbašić.

⁸¹⁾ IAS, Zapisnik I odborske sjednice od 10. VII 1907, 1—3.

saobraćaju sa starim povjerenikom i obratno, što je svakako uticalo na normalan rad društva i ometalo ga.⁸²⁾

U nastojanju za unapređenjem organizacione strukture, a time i poboljšanjem njegovih finansijskih prilika donesena je na VI skupštini i odluka o formiranju društvenih podbora.⁸³⁾ Istovremeno donesen je »Privremeni poslovni red za pododbore«, koji je predviđao da se svaki pododbor sastoji od pet članova (predsjednika, potpredsjednika, tajnika, blagajnika i revizora). Zadaci podbora su upisivanje novih članova, ubiranje članarine, priloga, dostavljanje predloga Glavnom odboru stipendista i njihovog imovnog stanja, predlaganje povjerenika, pružanje pomoći đacima prilikom smještaja, te unapređenje društva širenjem »Gajretove« ideje.⁸⁴⁾

Ovdje je važno da se nešto kaže i o reagovanju službenih krugova na sve ove promjene. Značaj koji je Zemaljska vlada pridavala borbi oko društva »Gajret« i promjenama koje su uslijedile nakon njegovog preuzimanja od strane opozicije, ogleda se u iscrpnim i čestim izvještajima koje je dostavljala Zajedničkom ministarstvu finansija. Pad Bašagićevog odbora u vladinim krugovima ocijenjen je kao gubitak pozicija u društvu »pristalica vlade«, a zaposjedanje »Gajretove« uprave ličnostima iz redova opozicije izazvalo je razumljivu pozdrivost. Ova promjena ocijenjena je i kao jačanje srpskih tendencija u »Gajretovoj« upravi, te se na društvo gledalo kao na instrument grupe oko »Musavata«.⁸⁵⁾ Takvo mišljenje dijelili su i »napredni« muslimani, koji su naročito bili ogorčeni sastavom Glavnog odbora koji je izabran na predlog Š. Arnautovića, a u kojem su, po njihovom mišljenju, bili zastupljeni »srbofilski raspoloženi muslimanski učitelji i drugi namještenici«.⁸⁶⁾ Neraspoloženju Zemaljske vlade prema društvu doprinosio je i čitav niz konfidentskih izvještaja, zaista bez stvarne osnove, u kojima se nagovještavalo spajanje društva »Prosvjete« i »Gajreta«, kao i namjera nove uprave o dodjeli stipendija za školovanje u Beogradu.⁸⁷⁾ Samim potpadanjem društva pod uticaj opozicione Muslimanske narodne organizacije otvarala se mogućnost njegovog korištenja u političke svrhe, što je Zemaljska vlada nastojala nizom mjera suzbiti. Da bi preduhitrila i onemogućila takve tendencije, Zemaljska vlada je u predlogu upućenom Zajedničkom ministarstvu finansija sugerisala da se u tekst statuta, koji je nakon skupštine nova uprava dostavila na odobrenje, uvrsti i odredba o isključenju politike iz društvene djelatnosti. Zahtjev za izričito navođenje ove klauzule u tekst statuta, čega su raniji statuti bili pošteđeni, rječito govori o nepovjerljivom odnosu vlasti prema novoj upravi i društvu u cjelini, pod čijom se kontrolom sada nalazilo.⁸⁸⁾

⁸²⁾ IAS, Zapisnik XV odoborske sjednice 19. IX 1907.

⁸³⁾ »Gajret«, I/1907, 7—8—9, 15. VI 1908, 105.

⁸⁴⁾ »Gajret«, II/1908, 1, 5. VIII 1908, 1—3.

⁸⁵⁾ ABH, ZMF Pr. 2212/1909.

⁸⁶⁾ *Borba Muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku i vakufsko-meirifsku autonomiju*. Sabrao i uredio Ferdo Hauptman. Izd. Arhiv SR BiH. Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti BiH. Tom. III, Sarajevo 1967, dok. br. 250, 493.

⁸⁷⁾ ABH, ZMF, Pr. 2212/1909.

⁸⁸⁾ R. Besarović, *Kultura i umjetnost...*, dok. br. 143, 375—379.

Međutim, sugestiju Zemaljske vlade o uvrštavanju ove klauzule Zajedničko ministarstvo finansija je odbilo s obrazloženjem da je takva dopuna suvišna i nepotrebna, jer je ciljevima društva određen i njegov djelokrug rada, te bi logično svako odstupanje, a osobito političko angažovanje, samo po sebi predstavljalo kršenje statuta i prekoračenje dozvoljenih odredaba.⁸⁹⁾ Zemaljska vlada je, ipak, morala priznati da je društvo pod novom upravom, i pored svih opozicionih pretjerivanja, ostvarilo vidan napredak, te da u potpunosti ispunjava svoju kulturnu misiju, budući da godišnje isplaćuje 36.000 k od malih iznosa članova na stipendije i potpore.⁹⁰⁾

Preuzimanje društva »Gajret« od strane rukovodstva Muslimanske narodne organizacije suštinski nije uticalo niti mijenjalo njegovu prosvjetno-humanističku osnovu i svrhu, iako je od tada samo društvo, odnosno njegovo rukovodstvo, kako je već ranije istaknuto, ozbiljnije uvučeno u političko-stranačke sukobe i kombinacije. To će posebno doći do izražaja u razvoju i djelatnosti »Gajreta« u periodu između dva rata, u predratnoj Jugoslaviji.

Relativno laka pobjeda Muslimanske narodne organizacije u sukobu s »naprednim« Muslimanima pokazala je s jedne strane svu slabost, a time i uskost društvene baze na koju su se »naprednjaci« naslanjali, dok je brzo postizanje sporazuma između zavađenih stranaka, s druge strane, ukazivalo na nepostojanje dubljih klasnih motiva sukoba.⁹¹⁾ Klasna pripadnost članova autonomnog pokreta i »naprednih« Muslimana, kao i motivisanost i jedne i druge stranke u borbi za iste klasne interese stvarali su uvjete za politiku budućeg sporazumijevanja i prevazilaženja dubljih sukoba.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ÜBERNAHME DER GESELLSCHAFT »GAJRET« DURCH DAS EXEKUTIVKOMITEE DER MOHAMMEDANISCHEN VOLKSORGANISATION IM JAHRE 1907

In dieser Arbeit behandelt der Autor einige wichtige Fragen aus der Geschichte der kulturell-bildenden Schülerbeihilfevereinigung »Gajret« im Lichte innerer politischer Bewegungen unter den Mohammedanern. Der Schwerpunkt der Arbeit liegt bei der Übernahme der, unter dem Einfluß »fortschrittlicher« Mohammedaner im Jahre 1903 gegründeten und von ihnen geleiteten, Gesellschaft. Die Tatsache, daß die Gesellschaft 1907 unter den Einfluß der Mohammedanischen Volksorganisation kam, bewirkte weder wesentliche Veränderungen noch änderte sie ihre bildende, humane Wesentlichkeit und Ziel, obgleich sie, bzw. ihre Führung, von da an ernsthafter in politisch-parteiliche Konflikte und Kombinationen gezogen wurde.

⁸⁹⁾ ABH, ZMF, Pr. 767/1907.

⁹⁰⁾ ABH, ZMF Pr. 2212/1909.

⁹¹⁾ Nusret Šehić, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*. Rukopis monografije u pripremi za štampu u Institutu za istoriju u Sarajevu.